

Tolstoj gondolatai Istenről.

Tolstoj Istenről való gondolatainak közlése alkalmából ott kezdem megjegyzéseimet, hol az oly meglepően eredeti író e kis irata zárul: „Istenem, bocsáss meg ifjuságom tévedéseiért, de segíts, hogy viseljem igád oly örömmel, a mint azt fogadom.“

Ehhez még idéznem kell napló jegyzetét (1889. october 31.-ről) a zsinat kiátkozására adott felelete alkalmából:

„Az emberiség külső jóléte iránti érdeklődésem csökkenésével kapcsolatban, gondolkozám: az ember három változáson megy keresztül s én most megyek a harmadikon. Az első phasisban az ember csak érzékeiért és szenvedélyeiért él: evés, ivás, multságok, sport, asszony, nagyravágyás, büszkeség, — s az élet tele van. Így volt velem harmincz éven át, hajam őszültéig. Sokaknak sokkal hamarabb véget ér ez állapota. Aztán kezdődik az érdeklődés az ember, minden ember, az emberiség jólléte iránti érdeklődés. Ez bennem tényleg a népneveléssel való összeköttetésben kezdődött, habár a hajlam alkalmadtán mutatkozott előbb is, a személyes élettel összeszövődten. Ez az érdeklődés a családi élet első szakában lecsillapúlt, de később ismét megnőtt új és meglepő erővel együtt emelkedve a személyes élet ürességének felismerésével. Egész vallásos öntudatom az emberiség jóllétére összpontosúlt, Isten országa való-sítására irányított tevékenységben. Ez az irányzat oly erős volt, életemet oly teljesen betöltötte, mint előbb a személyes jóllétre irányult hajlam. Most azonban ez irányzat gyöngülését érzem. Már nem tölti be életem, nem vonz közvetlenül; *meg kell győznem magam* a hitelt adás végett, hogy ez anyagi segítés az embereken, e küzködés az iszákosság ellen, kormányok és egyház babonái ellen jó. Érzem, az élet egy új alapja növekszik bennem — nem növekszik, de kibontakozik, szabadul kötelékei alól — egy alap, mely az előbbieket helyettesíteni fogja s épp úgy fel-öleli az emberek jólléte, mint az egyetemes jóllét utáni aspi-

rátiót, magába foglalva a személyes jóllétre való hajlamot. Ez az alap Isten szolgálása, az ő akaratának betöltése, viszonyban ama lényeghez, mely belőle rám bízott. Nem öntökélyesülés, nem. Az előbb volt és a saját személyiség szeretetében állott. Ez más dolog — ez aspiráció isteni tisztaság után (nem a testi élet tisztasága; testi tisztátlanság, romlottság, ellenkezik velem, de nem az ellentétje az isteni tisztaságnak; e tisztaság ellentétje főleg csalás — mások és önmagunk előtt). Ez az Istentől kapott adománynak tisztán való fentartása és belépés egy életbe, hol nincs megszenteltetés — egy más életbe. Aspiratio egy jobb, magasabb életre, és erre való készenlét.

Ez az aspiratio mindinkább kifejlik bennem, s látom, hogyan fog engem egészen átölelni s helyettesíteni az előbbi aspiratiót, teljessé téve az életet.“ . . .

„Csupán előkészülve ama másik életre, biztosabban elérem az emberi jóllét szolgálatát, mint a mikor célként tűztem azt magam elé; mint a hogy az általános jóllét után törekedve személyes jóllétemet jobban elértem, mint a mikor azt célommá tettem.“

E sorok s írójuk élete sajátos világot vetnek úgy a Tolstoj, mint az azoknak alapjául szolgáló új-szövetségi tanokra.

Az alábbi gondolatok az idézetben emlegetett ama harmadik élethalapról valók. S Tolstoj maga, ki bizonyára korunk egyik legjobbjára, csak a test, a vér, a szenvedélyek követeléseinek csillapultával, a családi érdek nyomásának hanyatlásával, s mintegy „hiábavalóságok hiábavalósága“ következtetéssel jutott el ez alapra, mely -- szerényebb alakban — ugyanaz, mi a Krisztus egyéniségeé volt. E kérdés tölül élénk: Hát e tan csakugyan csupán életerőben meghanyatlott ősz bölcsék, vagy útját tévesztett szenvedélytől meghibbant beszámíthatlan rajongóktól természetes, csak ilyenek számára meg érzélgős emberek vasárnapi élvezetére való?

A Jézus példája megnyugtathat egy pillanatra. De ez ellen meg különböző okokat lehet fölhozni, mik — sokak szemében — föloldanak példája s tanai kötelezése alól. Így pl. Jézus egy vallási szenvedélytől dühöngő nép fia; ha manapság valaki közöttünk olyan magatartást tanúsítana, mint az ó-testamentumi próféták nagyobb része, alighanem megfigyelő intézetbe helyeznék. Azért a mi Jézustól a nemzetére nézve jel-

lemző érzés lecsapolása és megnyilatkozása volt, a lelki élet egyensúlyának megbontása s az idegrendszer összetörése lenne minékünk.

Egy másik ellenvetés ez lehet: Jézus kivételes egyén volt; az ő élete nem lehet a mi életünk szabálya. Ha mindennapi emberek próbálják utánozni azt, mit a nagy ész s nagy szív embere tett, úgy járnak, mint a majom, mely borotválkozó gazdáját utánözva, a borotva élet saját nyakának vetve torkát szegte. Jézus erényt s újhodást öntött belénk; kis emberek krisztusiak próbálva lenni gyakran bünt és romlást termelnek. Példa erre az angol kegyesség torz erőfeszítése a testi s lelki nyomor ellen a XVIII. százban: a szegény ügy ama korai munkásai előtt a legszentebb gondolatok, Krisztus ideái lebegtek és lomhaság, gondatlan élet s rút csalások ijesztő tömegét termelték. Ránk nézve hát jobb, ha élünk tovább úgy, mint most, követve a kifejlés mechanikus menetét.

Egy további ellenvetés a korban kereshet és keres kibuvót ilyenformán: Jézus csupán helyzetének történelmi nyomása alatt hirdette evangéliumi tanait. A zsidóság politikai erőktől volt körülveve, mely erők szétmorzsolással fenyegették. A nép telve volt magasra csigázott várakozással, mit nem láthatott nehéznek vallási mederbe terelni. Jézus belátta, hogy a zsidóság politikai erejétől menedéket várni nem lehet; belátta, hogy erőszak és ellentállás biztosabban vezetne nemzete vesztéhez, mint bármi egyéb. Ezért a létfontartás ösztönével vetette magát az ellenkező, többet ígérő oldalra.

A fentiek szerint a Tolstoj példája a keresztény alapítók követését az ifjú és erélyes étellel összeférhetlennek mutatja. A Jézus példája ellen kételyek támaszthatók. Itt egy nehézség előtt állunk, mely vallásunk s egész szellem-erkölcsi életünk leglényegesebb érdekeire hat.

Ily ellenvetések ellen egyszerűen a kor bűneire hivatkozni s csak annyit mondani, hogy az emberek igyekeznek megdönteni oly szabályok kötelező tekintélyét, mely szabályok megtartása mások vállain nyugvó hiúságunk, anyagi érdekeink és külső tekintélyünk ellen munkál s testi lelki küzdelmet ró be tartójára, nem elég.

A kérdésnek történelmi és didaktikai jellege van, oly igazán, mint a mennyire igaz, hogy mai állapotaink százévek

hosszú sora nevelésének és cnevelésének az eredménye. Ezért, ha igényt formálunk a tárgyilagos és a tárgy hatáskörét fedő hozzászóláshoz, csak e szempontból szabad a kérdést megközeleltítenünk.

Tudjuk azt, hogy az embert kora gyermekéveinek benyomásai befolyásolják a legnagyobb hatással egész élete pályáján. A gyermek nem ítél, ő csak befogad és emlékezik: mindent, a mit kap, úgy vesz, mint igazat, örököt és változhatatlant. A Tolstoj szülei gazdag főnemesek voltak, s koruk divatos szokásai szerint éltek. Azt hiszem, mindenki kész megengedni, hogy egy főúri család életmódja Magyarországon sem az egyetemes boldogság föltételeinek a mintája. Annál kevésbbé Oroszországban; annyira nem, hogy az előbb-utóbb kitörő forradalom egyik okaként a felső tizezer s alsó osztályok millió közötti nagy ellentét mutatkozik. Tolstoj annak az osztálynak az erkölcsin erősödött emberré. Sok időre volt hát szüksége, míg amaz osztály sajátjává tett előítéletei, szokásai, és bűnei ellen higgadt és nyomatékkal bíró ellentétet fejthetett ki önmagában és követőiben. Ez átalakulást lassította az az egyéni körülmény, hogy bírálatát a maga esze szerint hajtotta végre, alig használva más segítséget az újszövetségen kívül; a maga lábán jutott el következtetéseire s ama meglepően radikális magatartásra. És tudjuk azt, mily lassú munka az öntanítás munkája. Ha Tolstoj — önmagára támaszkodva — másképp, vagy hamarabb jutott volna el mostani álláspontjára, az lenne természetellenes és hazug képmutatás.

Másfelől, a közönséges felfogás, mely Tolstoj s annyi szent nézetei változásának okát az életerő hanyatlásában látja, épp oly természetes és könnyen érthető.

Mindannyian a történelem nagy folyamában úszunk. A nagy többség a ránk örökül szállott történelmi erők és eszmék hordozója és fentartója. Az összes létező államok és társadalmak, az ezekben felhalmozott mérhetlen gazdasági tőke, művelődési, kényelmi, szépészeti eszköz és az egyének s csoportok létét szászféléként összehálózó társas szervezet alapja politikai és vagyoni hatalom. E politikai és fegyveres, vagyoni és tőke-hatalom hosszú százévek folyamán egyéneknek és népeknek egymás *ellenében* élet-halálra folytatott versengő küzdelmében fejlődött ki. Politikai és gazdasági hatalom egyaránt úgy keletke-

zett, hogy a versenyben erősebbek legyűrték a gyengébbeket, s fölszivták azok erejét. E folyamatnak a végétől még tán évszázak választanak el, de az eredmény jó része már itt áll készen előttünk. S az eredmény jellege lehet-e más, mint a folyamaté, mely azt létrehozta?

Nem állítom azt, hogy e folyamat erkölcsi védelmére nem lehet több-kevesebb súlylyal bíró történelmi igazolást találni az emberi faj nevelésének s a természeti erők szolgálatunkba hajtásának szükségességében. De állítom azt, hogy ama folyamat ellenkezik Jézusnak legtöbb tanával és az emberi természet oly tulajdonságaival, melyek legalkalmasabbak állandó béke, nyugalom és öröm előidézésére. Továbbá állítom azt, — a mi különben épp oly közismert tény, mint az előbbi, — hogy azok az egyének, kik a kor politikai, egyházi és szellemi mozgalmának irányt adnak, az egymás elleni küzdelem folyamában kifejtett erőktől függenek s a létfenntartás természetes ösztönével állanak ama hatalmak szolgálatában, s fejtenek ki azok igazolására, védelmére szóló nézeteket és tanokat.

E tények szemelőtt tartása sok mindent megértet azok magatartásából, kik a Jézus tanait igykeznek elmagyarázni s e tanoknak oly egyszerű képviseletét, a milyennek azt a Tolstoj személyében látjuk, hóbortnak vagy az öreg kor testi petyhüdtségének tulajdonítják.

Hanem hát Tolstojt fiatalabbá e tények sem teszik. De hisz ő — (szül. 1828.) — nem is volt igazán hanyatlott korú tizenöt évvel ezelőtt sem, a mikor pedig már élete harmadik, vallásos fejlődési phasisának, mely ötven éves kora körül kezdődött, a derekán volt. Meg aztán Tolstoj-nak, — kit nem inspirált egy nemzet hatalmas vallásos géniusza, mint a zsidók s India lakósinak nagy prófétáit, — át kellett élnie az élet minden változatát, hogy hosszú tapasztalás vigye arra a pontra, melyre amazokat a népből feltörő lelkesedés szinte egyenesen egy ugrással állította.

Ha azonban ily egyéni körülmények a tanító tanának értékét akár kedvezőtlen, akár kedvező irányban befolyásolhatják, az a tan tökéletlenségét, gyöngeségét jelenti. Vallási és erkölcsi és ezekre épített társadalmi, gazdasági és politikai tannak csak úgy van beese, ha az emberi természetünk egyszerű kifejezése. És a Tolstoj gondolatai ezt a minőséget igénylik, egy-

szerűen azt jelentve, hogy a szeretet jobb a gyűlöletnél, egyszerű nyugalmas élet a vagyon halmozás és pazarlás rombolásánál, önmagunkról való munkás gondoskodás a testet, lelket torpító tétlen élőködésnél, az Isten és ember előtti egyenlő becs és igény tudata a felfelé alázkodással, a lefelé göggel és megvetéssel néző osztályérzületnél, a szellemi szabadság érzete vak előítéletek halálos bilincsénél, a tökéletességre és egyetemes szeretetre való szakadatlan törekvés a társadalmi és állami előkelőség görögtűz-fényében való sütkérezésénél s a hatalom kezelés kétélű kardjánál.

Mind e keresztényi igazságokat Tolstoj újabb iratainak hosszú sorában kiváló erővel fejezi ki. Nincs modern életünk százféle nyomorúságának egyetlen válfaja, melylyel egyenesen vagy közvetve szembe ne szállana. Igaz, politikai, nemzetgazdasági, büntetőjogi, s esztétikai nézeteivel épp azoknak a tömege nem ért egyet, kik e kérdéseket behatóbban, több összehasonlítással és történelmi nyomozással tanulmányozzák. Mindamellet ez okoskodásai is egyaránt tanulságosak, gondolat ébresztők és ösztönzők.

Az alábbi gondolatok gyökerét adják ama nagy bokornak, melyet egyéb vallási és társadalmi munkái alkotnak.¹ Ezért, remélem, különös érdekekkel fognak bíjni az olvasóra.

* * *

¹ T. V. jegyzete az angol kiadáshoz:

Az olvasóval itt közölt s Tolstojnak Istenről való nézetét kifejező gondolatok naplójából, leveleiből, jegyzőkönyvéből, jegyzeteiből, befejezetlen dolgozatainak kézírataiból s más különböző ily fajta iratokból vannak összegyűjtve. Az anyag egy része már előbb megjelent, a többi azonban még nem volt közölve. Ha az olvasó teljes képet óhajt nyerni Tolstoj nézeteiről e tárgyban, ki kell egészítenie e gondolatokat azzal, mit a szerző korábban készült műveiben és más könyvecskében irt a kérdés felől.

Az olvasónak emlékezetben kell tartania, hogy az itt közölt gondolatok, nem lévén eredetileg közlésre szánva a szerző által nincsenek oly szabatosan és gondosan kifejezve, mintha a nagy közönség számára lettek volna írva; és hogy ily fajta irat fordítása különös nehézségekkel jár, simitatlan és befejezetlen formájuk miatt.

Ennélfogva, a végett, hogy az olvasó egyaránt igazat adhasson a gondolatok ezen kifejezésének és teljesen okulkasson általuk, kívánatos megkísérelnie, hogy a kifejezésbeli fogyatkozásokat az egész szelleme szerint értsse át és oly módon egészítse ki az észrevett hézagokat, a mint az a kifejezett gondolatra nézve a legelőnyösebb.

Gondolatok Istenről.

Isten előttem az, a mi után törekszem, a mi után való törekvésben áll az életem, a ki ezért rám nézve létezik; de lénye szükségképpen olyan, hogy nem tudom fölfogni, vagy megnevezni. Ha fölfognám, elérném s nem lenne miután törekednem; nem volna többé életem. Mindamellett, noha ez ellenmondásnak látszik, bár sem föl nem tudom fogni, sem meg nem tudom nevezni, mégis ismerem őt és az irányt feléje, sőt minden ismeretem között ez a legbizonyosabb.

Nem értem át őt, mégis — ugyanakkor — szüntelenül aggódom, ha nála nélkül vagyok s csak akkor nem aggódom, ha vele vagyok. A mi még különösebb, most e jelen életben nem kívánom és nem tartom szükségesnek jobban ismernem őt, mint a mennyire ismerem. Közeledhetem hozzá s ezt tenni vágyom; — ebben áll életem; de ily közeledés semmiképen sem növeli s nem is tudja növelni tudásomat.

A képzelődés minden próbálkozása az ő határozottabb ismeretére (pl. Teremtő, avagy Kegyes Lény) távolít tőle s megakadályoz a közeledésben.

A mi még különösebb, egyedül őt tudom igazán szeretni, azaz inkább mint magamat, vagy akármi egyebet. Egyedül ez a szeretet nem ismer gátot, esökkenést, (ellenkezőleg, egészen növekvés) érzékiséget, hamislelküiséget, szolgáltságot, félelmet, önelégültséget. Egyedül e szeretet által szeretjük mindazt, a mi jó; úgy, hogy csupán általa és benne szeretünk és élünk.

Nos, ez az, a mint én gondolom vagy inkább érzem. Csak annyit kell hozzátennem, hogy az „ő“ névelő valamennyire rontja Istenről való ideámat: a szó „ő“ valamennyire kisebbíti őt . . .

. . . Bámulatos, miként nem láhattam előbb a kétségtelen igazságot, hogy e világ s ebben folyó életünk mögött van valaki, valami, a ki tudja miért létezik e világ és ebben mi miért kelünk létre, veszünk el és tűnünk le, mint buborékok fövő vízben.

Az bizonyos, hogy valami történik e világban és hogy történik minden élő lény által; történik általam és életem által. Különben miért lenne e nap, ez évszakok és mindenek felett miért lenne ez a három éves gyerek duzzadva életbőségtől, amaz öreg asszony ki túlélte esztét, vagy ama holdkóros?

Ez elkülönített lények, melyek az én szememben nyilván semmi értelemmel sem bírnak, de a melyek mégis oly élénken élnek, oly makacsul ragaszkodnak az élethez, s a melyekben az élet oly szilárdul be van plántálva, e tények inkább meggyőznek engem, mint bármi egyéb, hogy ők szükségesek valami, rám nézve kifürkészhetlen, böles és jó célra . . .

. . . Miért vagy oly levert? Valami tulságos nagy után

várákozol, úgy látom Istent menydörgésben és viharban, s nem csöndességben várod. A legjobb az, hogy azt mondod: „sehova sem tudok menekülni“. Isten keze ebben a legláthatóbb és foghatóbb.

Azt mondod, hogy én, úgy látszik, nem ismerem el Isten létét. Ez félreértés. Én semmi egyebet nem ismerek el kivéve Istent.

Úgy gondolom, irtam neked Istenről való meghatározásom felől, melyet most feleletül adhatok e kérdésre: *Mi az Isten? Isten ama Minden, ama végtelen Minden, melyről tudom, hogy része vagyok s ennél fogva bennem minden Isten által van megszabva, és én érzem őt mindenben.*

És ez egyáltalán nem játék szavakkal; ez az, a mi által élek . . .

. . . Mi az Isten? Mi végett az Isten?

Isten az a határtalan minden, mit én, magamban határolt formában tudok. Én véges vagyok, Isten végtelen; én egy lény vagyok, mely hatvanhárom évet élt, Isten örökkön él; én egy lény vagyok, mely értelme határai között gondolkozik, Isten gondolkozása nem ismer határt; én egy lény vagyok, mely néha szeret egy kissé, Isten mindig szeret végtelenül.

Én egy rész vagyok, ő minden. Én nem érthetem meg magam másképp, mint az ő egy részeként . . .

. . . Valamiképp, Istenhez való könyörgésem közben, világgossá lett előttem, hogy Isten igazán valóságos Lény, Szeretet, — az a Minden, a mit éppen érintek és a mit a szeretet formájában tapasztalok. És ez nem érzés, nem elvonás, de valóságos Lény; és én éreztem őt . . .

. . . Mindent, a mit tudok, azért tudom, mert van Isten, és mert ismerem őt.

Az ember csak erre alapíthatja biztosan úgy másokhoz, mint magához való, valamint időn és téren kívül eső viszonyát.

Ezt nem hogy mystikusnak tekinteném, hanem megfordítva az ellenkező nézetet tartom mystikusnak; holott ez a legérthetőbb és foghatóbb valóság . . .

. . . Szükségesnek tartom az Istenről szóló meghatározáshoz hozzáadni az Arnold Mátéjét; ezt emlékezetben tartottam, mint olyat, a mely kifejez egy, — és pedig egy fő — nyilvánulást azok közül, melyekben Isten előttünk jelentkezik. (Arnold Máté definitióját az ő szövetségi prófétáktól vezeti le és valóban, a Krisztus előtti időkre nézve kielégítően teljes.) Isten amaz örök, végtelen „nem mi“ a ki „igazságért dolgozik.“ Nevezhetjük az emberi élet törvényének, Isten akarata az emberek életének azon részéhez viszonyítva, mely az ő hatalmukban van. Azt állítom, ez a meghatározás kielégítő volt Krisztus idejéig; de Krisztus által kinyilvánult nekünk, hogy e törvény az észre való kötelező volta mellett, bir egy másik és egyszerűbb belső

okkal is, mely áthatja minden ember lényét; ez a szeretet: szeretet nem feleség, vagy gyermek, vagy haza iránt, hanem szeretet Isten iránt (Isten szeretet), szeretet szeretet iránt — szívességnék, rokonszenvnék, az élet örömének az az érzése, mely az embernek halált nem ismerő természetes, áldásos igaz életét alkotja . . .

. . . Az ember Istent nem annyira ész által, sőt nem is annyira szív által ismeri, mint inkább a tőle való teljes függés érzése útján. Ez az érzés hasonló az anyja karjai között levő csecsemőéhez. A csecsemő nem tudja, ki tartja őt, ki melengeti, ki táplálja; de tudja, hogy az a valaki van; sőt többet tud — azt a lényt ő szereti . . .

. . . Régebben az élet tüneményeit a nélkül figyeltem, hogy meggondoltam volna, honnan származtak, vagy miért figyeltem őket . . .

Később átértettem, hogy mindaz, a mit látok, az értelem világosságának az eredménye. S mindent összhangzásba hozva, annyira boldog voltam, hogy az értelmet ismerve el minden egyedüli forrásának — egészen meg voltam elégedve.

De azután láttam, hogy az értelem oly fény, mely mintegy homályos üvegen át jött hozzám. Látom a fényt, de forrását nem tudom. Mégis tudom, hogy a forrás létezik.

Ugyanez a forrás, mely forrása az engem fölvilágosító fénynek — forrás, melyet nem ismerek, a létezését azonban tudom, — ez a forrás Isten . . .

A szeretet annak a kívánását jelenti, a mit az kíván, a kit szeretünk. De emberek ellenkező dolgokat kívánnak, holott csak azt lehet szeretni, a ki ugyanazt a dolgot kívánja. Csak Isten kívánja ugyanazt a dolgot . . .

. . . Istent szeretni annyi, mint kívánni azt, a mit ő kíván. És ő egyetemes jóllétet kíván.

„Keresztény testvérek! Szeressük egymást. A ki szeret, az istenszülette és ismeri az Istent, mert (meg van írva „Isten szeretet“, de inkább azt kellene mondanunk) a „szeretet Isten“. Azonban így is: Isten szeretet, azaz mi Istent csak szeretet alakjában ismerjük és a szeretet Isten, azaz, ha szeretünk, mi nem istenői, hanem isten vagyunk . . . (?) Szerk.

. . . Igen, a szeretet Isten.

Szeresd, szeresd, azt, ki neked fájdalmat okozott, a kit becsméreltél, a kivel nem rokonszenveztél; és akkor mindaz, a mi lelkét előled elrejtette, el fog tűnni és lelke mélyén, mint tiszta vizen út, látni fogod szeretetének isteni hatalmát, s nem lesz rá szükség, nem lesz rá alkalmad, hogy megbocsáss neki; csak magadnak kell megbocsátanod, a miért nem szeretted Istent benne, a kiben ő ott volt és a miért nem láttad őt, szereteted hiánya miatt . . .

. . . Szeretet Istennek a megnyilatkozása az egyénben

(öntudatosságban), s innen van a hajlam az önmagunkból való kiválásra, szabadulásra istenes élet élése végett. És ez a hajlam fölhívja Istent, azaz a szeretetet másokban.

Ez nincs tisztán kifejezve.

Az én fő gondolatom szerint, szeretet szeretetet ébreszt másokban. Isten, ha fölkelt bennem, előidézi másokban is ugyanannak az Istennek a fölkelését . . .

. . . A keresztény törvény, Isten akarata betelésének egyik jele az egyesülés. Főcélunk kell hogy legyen minden elkülönítő akadály eltörlése, hogy csak ahhoz ragaszkodjunk, mely egyesít nemcsak keresztényekkel, de mohamedánokkal, buddhistákkal, sőt a vademberekkel is. Ez kereszténység . . . az igazság tana, megfogható minden nemzet és minden ember számára . . .

. . . Mindenek fölött lélekről-lélekre mondom nektek: a fő czél, a végtelen, boldog, mindig elérhető s a ránk bízott tehetségekre méltó czél a szeretet gyarapítása . . .

. . . Midőn egy megoldatlan kérdés gyötör valakit, akkor az ember egy egész egészséges test beteg tagjának érzi magát; az ember egy rössz fognak érzi magát egy ép testben, s az egész testet kéri, hogy segítsen ez egy tagon.

Az egész test Isten; a tag én vagyok . . .

. . . Ugy kellene tennünk, mint a Szellemmel birkózók (=duchoborzok), kik földre borulnak minden ember előtt, megdölgölv, hogy isten van bennök. Ha a testi leborulás nem gyakorlatias, lélekből mindenestre meg kellene tennünk . . .

Tudatossága és érzéklése a bennem élő s általam eslekvő Istennek nem érezhető mindig.

Vannak tevékenységek, melyekre az embernek rá kell adnia magát teljesen, korlátozás nélkül, a nélkül, hogy azon kívül valami egyébre gondolna. Ily esetekben lehetetlen Istenre gondolnunk; az szükségtelenül osztaná meg figyelmünket.

Egyszerűen kellene élni, erőfeszítés nélkül, a hajlamnak való utána engedéssel: de mihelyt belső kétely, küzdelem, lehangoltság, félelem, rossz indulat támad, felismervén önmagunkban szellemi lényünket, felismervén Istennel való összeköttetésünket, akkor az anyagiból egyszerre a szellemi óvbe kellene lépnünk; de nem azért, hogy az élet munkájától meneküljünk, hanem ellenkezőleg, hogy erőt gyűjtsünk annak betöltéséhez; mert a nehézség feletti győzelem az a feletti urrálévásban áll. Mint a madár — az ember haladjon lábain összevont szárnyakkal, de mihelyt akadály áll útban, tárja ki szárnyait s repüljön föl . . . s könnyebbülést talál, terhe eltűnik . . .

. . . Ez történt velem: kezdettem több és több elvontsággal gondolkozni az élet problémái fölött — miben áll az élet? Mi a célja? Mi a szeretet? — s tovább és tovább kerültem, nemcsak Istennek, a teremtőnek ó-szövetségi fogalmától, hanem azon fogalmától is, mely szerint ő Atya, igazságos forrása min-

den életnek s az én létemnek is. S az ördög behálózott, kezdett elmémbe férkőzni, hogy lehetséges, sőt különösen kívánatos (a kínai Konfucséval, a buddhistákkal s a mi Istent tagadó agnostikusainkkal való egyezés végett) e fogalom egyszerű kerülése. Azt véltem, lehetséges Isten bennem létező fogalmának elismerésére szoritkoznom, ezen kívül minden egyéb Isten elismerése nélkül, annak elismerése nélkül, ki lényének egy részecskéjét plántálta belém. És -- különösképpen -- egyszerre csak érzéketlennek, levertnek s nyugtalanul kezdettem érezni magam. Okát ennek nem tudtam, de éreztem, hogy egyszerre irtózatosszellemben bukáson estem keresztüli, elveszítve minden szellemi örömet és erélyt.

Csak azután láttam át, hogy ez azért történt, mert elhagytam Istent. S gondolkozni kezdettem, sőt -- füresa dolog -- találgatni, vajjon van-e vagy nincsen-e Isten; és őt, mintegy újra megtaláltam. S oly boldogsággal tettem el, oly erős bizonyosságot nyertem felőle, a vele való közösség lehetősége és kötelező volta, s általa való meghallgattatásom felől és boldogságom oly nagygyá nőtt, hogy ez utóbbi napok alatt folyton tapasztalom az érzést, hogy valami nagyon jó esett velem; s nem szünök meg kérdezni önmagamban: „Miért érzem magam oly boldognak? Igen! Isten! *Van* Isten és sem aggódnom, sem félnem nem kell, hanem csak örvendhetek“.

Attól tartok, ez az érzés eltűnik, elérzékenyen; de jelenleg rendkívül boldogító. Ugy jó, mintha egy hajszál választott volna el a rám nézve legdrágább lény elvesztésétől, sőt mintha gondoltan volna, hogy csakugyan elvesztettem őt, s hogy nem is annyira elvesztettem, mint inkább becsést értéktelemnek találtam. Remélem, ha ez érzés eltűnik, csak extázisa tűnik el, de abból, mit újonnan nyertem, sok megmarad.

Tán ez az, mit némelyek az „élő Istennek“ neveznek; ha így van, akkor én igen rosszul cselekedtem, nem egyezvén velük, hanem ellentmondva nekik.

A fő dolog ez érzésben a teljes biztosság tudata, tudása annak, hogy *ő van*, ő jó, ő ismer engem és hogy én teljesen általa vagyok környezve, tőle jöttem, hozzá megyek, az ő egy része, az ő gyermeke vagyok. Minden, a mi rosznak látszik, csak azért látszik annak, mert magamban és nem benne bizom; s nem bizom, hogy ez életből, melyben oly könnyű az ő akaratát teljesíteni (lévén ez akarat egyszersmind az enyém is), nem juthatok sehova, csak hozzá; és benne tökéletes öröm és jólét van.

Mindaz, mit irhatnék, ki nem fejezné, a mit éreztem. Akár testi, vagy erkölcsi fájdalmat szenvedek, akár fiam haldoklik, akár az, a mit szeretek pusztúl és én segíteni nem tudok, akár szenvedések várnak rám — hirtelen eszembe jut a gondolat: „És hogyan állunk Istennel?“ s minden jóvá, örömetessé, tisztává lesz.

... Nincs egyetlen hívó sem, kit kétség percei meg ne látogatnának — kétség Isten létezésében. És e kételkedések nem ártalmasok; ellenkezőleg, Isten magasabb értelmére vezetnek.

Az az Isten, kit megismertünk, ismerőssé lett, s többé nem hiszünk benne. Csak akkor hiszünk Istenben teljesen, midőn ujjal nyilvánul előttünk. És ő egy új oldalról nyilvánul, midőn teljes lélekkel keressük őt.

Sokat gondolkoztam Isten felől, életem lényege felől és, látszólag csak azért, hogy kételkedjem ebben is, meg abban is; kérdésbe vontam az ő létének bizonyosságát. És aztán, kevéssel ezelőtt, egyszerűen éreztem a vágyát, hogy hit által Istenre s lelkem romolhatlanságára támaszkodjam; és bámulatomra oly erős, nyugodt biztosságot éreztem, mint azelőtt soha. Ugy, hogy az összes kételyek és bizonyítgatások nyilván nemcsak nem gyengítették, de rendkívüli mértékben erősítették hitemet...

... Istenhez sohasem kellene mintegy „szándékosan“ mennünk: „Nos, éppen most, hadd menjek Istenhez. Hozzá kezdek, hogy Isten szerint éljek. Eddig az ördög szerint éltem; most hadd kíséreljem meg az Isten szerint való életet; ki tudja — talán nem fog vesztetre válni...“

Kár *van* ebben és pedig nagy kár. Az Istenhez jövés valamennyire hasonlít a házassághoz: csak akkor kellene tennünk, mikor szívesen nem jönénk hozzá, de vágyunk kényszerít, a mint a jó házasságba a szerelem behajt akaratumk ellenére is. És ezért nem mintha azt mondanám valakinek: „Menj szántszándékkal a kísértetbe; de annak, ki a kérdést így teszi föl: „Nos, bizonyos az, hogy, ha az ördög helyett Istenhez megyek, nem veszítek?“ — oly hangosan, a mint csak birok, így kiáltanék: „Menj az ördöghöz, menj minden áron!“

Százszer jobb, ha jól lefőz az ördög, mintha állongálsz a keresztúton, vagy Istenhez méssz őszinteség nélkül...

... Olvastam Spencer Herbert feleletét Balfourhoz; az agnosticizmus hitvallása, mai nevén atheizmus. Csakugyan én úgy vélem, hogy az agnosticizmus, noha különböző akar lenni az atheizmustól az ismeret lehetetlenségének föltevése által, mégis, valóban azonos az atheizmussal, mert közös gyökerük Isten el nem fogadása...

Igy olvasom Spencer Herbertet, ki azt mondja, hogy ő nem *kívánja* eldobni az Istenben való hitet... de kénytelen megtenni; öncsalódás levén a másik választás. „Nincs öröm“, mondja ő, „annak a tudatában, hogy parány vagyunk egy gömbön, mely maga is parány a dolgok összességében“. (Szeretném tudni tőle, mit ért „a dolgok összessége“ alatt.) Azok, kikre a változások könyörtelen rohama gyakran orvosolhatlan csapásokat mér, nem találhatnak vigaszt a gondolatban, hogy kegyére vannak bízva vak erőknél, melyek közömbösek, most egy nap, majd egy állatocská pusztulását okozzák. Egy érthető czél nél-

küli mindenség szemlélete ki nem elégít. A vágy, tudni azt, hogy mindez mit jelent, az agnostikusban épp oly erős, mint másokban s rokonszenvet ébreszt irántuk. Maga, egyáltalán semmi magyarázatot nem találva, sajnálatra méltó képtelenséget érez az általuk ajánlott magyarázat elfogadására“.

A minap valaki ugyanezt mondta nekem: „Körforgás egy neme történik, s e térben és időben végtelen rotatio központjában én föltünök, élek és eltünök. Ez bizonyos. Minden egyéb — azaz fogalma bizonyos értelmes lénynek, melyből én származtam, s kinek czélja elérésére közösségben létezem minden más létezővel — e fogalom öncsalódás“.

A mindenségnek két különböző és kölcsönösen ellentmondó elmélete van; ez így írható le:

Az agnostikus azt mondja: „Én látom magamat, — egy lényt születve szülőimtől, — úgy, a mint látok minden más engem környező élő lényt, melyek az én megfigyelésemnek s tanulmányomnak kitett föltételek alatt léteznek; és tanulmányozom magamat s más tárgyakat, élő és életteleneket egyaránt s a föltételeket, melyek alatt léteznek. S e tanulmányok megfélelően rendezem életem. Az eredet iránti kérdéseket ugyanily módon vizsgálom, — megfigyelés és kísérlettel — s teljesebb és teljesebb ismeretükre jutok. Azt a kérdést, honnan származik az egész mindenség, miért létezik, miért létezem benne én: felelet nélkül hagyom, mert nem látom lehetségesnek oly határozott, tiszta és meggyőző feleletet adnom, mint a milyet adok a mindenségben levő dolgok föltételei iránti kérdésekre. Ezért, ama kérdésre adott feleletet, hogy létezik egy föltett eszes lény, egy Isten, a kitől származtam (közönségesen azt mondják: „a kitől a világ származik“, mi alatt a világ teremtését értik, mit a keresztény tan nem erősít) mely lény, valami előtte ismert okból, megszabta életem törvényét, — ama kérdésre adott e feleletet nem fogadom el, mert nem tartalmazza a természeti tünetmények okai és feltételei iránti kérdésekre adott feleletek tisztaságát és bizonyíthatóságát“.

Igy beszél az agnostikus és — meg nem engedve a lehetőségét valami más tudásnak, kivéve, a mely megfigyelés, és megfigyelés elemzésének az eredménye, — legalább észszerű és következtetes, ha nincs is igaz.

A keresztény azonban Istent elismerve, azt mondja: „Csak onnan tudom, hogy létezem, mert eszes lénynek érzem magam. És ilyennek érezve magam, kénytelen vagyok fölismerni, hogy az én életemnek és minden létező életének egyaránt észszerűnek kell lennie. S hogy ilyen legyen, czéljának kell lennie. Életem czéljának rajtam kívül kell lennie abban a lényben, melyért én és minden létező az élet útjának elérésére eszközként szolgál. Ez a lény létezik s nekem életemben be kell töltenem az ő törvényét, vagy akaratát. E lénynek, mely törvé-

nyének betöltését kívánja tőlem, természete iránti s oly kérdéseket mint, mikor és hogyan keletkezett bennem és más lényekben az eszes élet, térben és időben — azaz, „Mi az Isten?“ „Személyes vagy személytelen?“ „Teremtette-e a világot és hogyan?“ Mikor ébredett föl bennem a lélek?“ „Mikor és hogyan keletkezett az másokban?“ „Honnan jött és hová megy?“ „A test mely részében székel?“ — mind e kérdéseket felelet nélkül kell hagynom, mert tudom előre, hogy megfigyelésük és elemzésük körében soha sem jutok határozott felelethez, mert minden felelet el fog tűnni az idő és tér végtelenségébe. Innen van, hogy én nem fogadom el a tudomány által arra nézve adott feleleteket, hogy a mindenség (napok és világok) hogyan keletkeztek. „A lélek hogyan származik s az agy mely részébe van helyezve“.

Az első esetben, az agnostikus, magát állatnak ismerve el, s ennél fogva megengedve, hogy csupa külső érzékleteknek van alávetve, — nem enged meg szellemi eredetet, s azon értelmetlen létre szorítkozik, mely az ész követelményein erőszakot vesz.

A második esetben a keresztény csupán eszes lénynek ismerve magát s következőleg csak azt fogadva el, a mi az ész követelményeinek megfelel, nem ismeri el a külső tapasztalás adatainak kielégítő voltát, és amaz adatokat fantastikusoknak és téveseknek tekinti.

Mind a kettőnek egyaránt igaza van. De a lényeges különbség közöttük abban áll, hogy az első fogalom szerint a világegyetemben minden szorosán tudományos, logikus és észszerű, kivéve maga az ember életének s az egész mindenségnek a jelentése. És ezeknek nincs jelentése. S következőképp, e fogalomból rendkívül sok érdekes és mulatságos elmélkedés eredhet; de, — minden ellenkező törekvés daczára is, — semmi sem, a mi szükséges az életben való vezetésre. Holott a második felfogás szerint, az ember élte s az egész Universum határozott, észszerű értelmet nyer, mely a legegyszerűbben, egyszerűen s egyetemes hozzáférhetőséggel alkalmazható az életre, s ugyanakkor nem zárja ki a tudományos vizsgálódások lehetőségét; melyek ez esetben a maguk megfelelő helyére kerülnek . . .

. . . Manapság a tudomány — hatalommal törekedve meghódítani a világegyetemet az ember személyes vagy társas jólléte számára, a „kortól elmaradottan“ vizsgálja a világot; míg napjaink vallása régóta más viszonyt követel: m. p. a világegyetem tanulmányozását a magasabb akaratnak való alárendelés szempontjából.

És ez a tudomány, kétezer évvel járva czéljával a kor után vágyik meghatározni az erkölcsiség alapját! . . .

. . . Ama babonák egyike, melyek leginkább összezavarják metaphysikai felfogásunkat, az a babona, hogy a világ teremtett, hogy semmiből lett és hogy van Teremtő-Isten.

Valósággal, semmi okunk, sem szükségünk nincs Teremtő-Isten képzelésére. A kínaiaknak és indiaiaknak nincs oly fogalmuk, mi több, egy Teremtő, egy Gondviselés nem fér össze a keresztény Atya-Isten, Szellem-Istennel; Istennel, ki szeretet, kinnek egy részecskéje él bennem, s képezi életem; és ama részecskének nyilatkozása és elhivatása alkotja életem értelmét.

Isten a Teremtő közömbös és megenged szenvedést és rosszat. Isten a Szellem megszabadít szenvedéstől és gonosztól, és mindig tökéletes jóllét. Teremtő-Isten nem létezik.

En létezem elismerve a mindenséget a nekem adott tehetségek által; és bensőleg fölismerve Atya-Istenem. Ő az eredete szellemi lényemnek — a külső világ csak korlátom. . . .

. . . Az emberek gyakran beszélnek ama rosszról, mit Isten okoz az embereknek (pl. a mikor bánattól vannak sujtva, szerettök elvesztése miatt), és míg úgy beszélnek és gondolkoznak, azt képzeli, hogy hisznek Istenben, s imádkoznak hozzá.

Isten tesz rosszat! És, ha Isten tesz rosszat, úgy ő nem jó, nem szeretet; és, ha nem jó, akkor nem létezik.

Ez oly emberektől származik, kik annyira bizonyosak, hogy a mit ők rosszul tesznek, az nemcsak jó, de kiváló --- mint a mikor állítják, hogy igen jó minden szeretetünket gyermekeinknek adnunk. Aztán, a mikor tapasztalják a rosszat, mi csak saját hibáik, saját bűneik eredménye, kárhoztatják, nem magukat, hanem Istent. Így, lelkök mélyén, Istent rossznak ismerik, azaz megtagadják őt, s ezért nem nyernek visszahatást tőle. . . .

. . . Az embernek Istenbe kell hatolnia. Csak *Egy* egyesíthet másokkal. . . .

. . . Az élet tüneményeire alapított erkölcsi törvény mindig helyi, időhöz kötött, esetleges, és mindenk fölétt kétséges. Legyen bárminő általános ok adva, a miért így és nem máskép kell cselekednem ebben a határolatlan mindenségben, mindig még általánosabb okok létét fogom találni és érezni, mely okok meg fogják dönteni az elém állított követelményeket; s így tovább a végtelenbe.

És ezért egyetlen időbeli, nem a végtelenhez való viszonyra alapított, törvény sem lehet bizonyos. A mindenség, vagy a mindenség eszéhez, Istenhez való oly viszony lehet az erkölcsiség alapja, mely viszonyból a (magaviselet) magatartás bizonyos állandó iránya származik. És ez így volt mindig és így van most is. . . .

. . . Senmi sem bizonyítja jobban Isten létét, mint az evolutionisták kísérlete az erkölcsiség elfogadására s annak a létért való küzdelemből való levezetésére.

Nyilvánvaló, hogy erkölcsiség nem jöhet küzdelemből; és mégis érzik, hogy a nélkül nem lehetünk el, elismerik hát létezését s törekszenek saját (propositioikból) tétéleikből levezetni; noha az erkölcsiségnek evolutióból való levezetése épp oly

különös (vagy még inkább az) és ésszerűtlen, mint a héber Isten által a Sinaí hegyen adott parancsokból való levezetés. Tévedések, mely a szellemi egyéniség öntudatának, mint Isten művének s egy rézszeckéjének, — mely nélkül ésszerű nézet vagy élet nem lehetséges — megtagadásában áll, e tévedések egy igazolhatlan, sőt önmagának ellenmondó mysterium megengedésére kényszeríti őket: elfogadására, az erkölcsiség alakjában, amaz. Istennek, kit az életről való nézetökből kizártak.

A minap egy francia kérdezett: „Nem volna elegendő igazságra és a szépre alapítani az erkölcsiséget?” — ismét ugyanaz az Isten, kit megnevezni tartózkodnak. . . .

. . . Kisérleljük meg kifejezni azt, mit ismerünk, mi szükséges, örvendetes és bizonyos előttünk; és Isten (ugyanaz, kinek a kerülését önök szükségesnek tartják) segíteni fog. Őt szólítva elismerem fogyatékoságomat. En az ő gyöngé kis edénye próbálkozom megnyitni, — azon részemben, mely bebirja fogadni, — a célra, hogy ő megjelenhessék bennem, a menyiben én alkalmas és érdemes vagyok befogadni őt.

Mindenelőtt, szükségem van rá, hogy kifejezhessem hova tartok és hova megyek. Ez egyhangu földi életben, meglehet, nem érzem őt, el-lehetek a gondolat és kifejezés ez alakja nélkül; de a múltból a jelen, s a jelenből a jövő életbe való átmenet viszonyában nem fejezhetem ki nála nélkül azt, a honnan jövők, s a hova megyek, a kifejezés ez alakja állván legközelebb az eset igazi jelleméhez; Istentől és Istenhez, — az időn és téren kívül létezőtől ismét ugyanahhoz. . . .

. . . Isten akarata minden ember előtt inkább ismeretes, mint a társadalom, az állam akarata. Az ember nemcsak egyéni vagy társas állat, mint azt az értelem legalsó fokán állók gondolják; hanem az ember az isteninek testi hüvelybe foglalt rézszeckéje. Az ember Isten fia és ismeri Atyját s az ő akarátát.

Akaratának nem tudása nem a tudás lehetetlenségéből, hanem Krisztus két fő kívánságának meg nem tartásából ered: a személyes élet jelentéktelenségének el nem ismeréséből; és annak meg nem tagadásából. . . .

. . . Nem arról van szó, hogy én egyezem-e egyáltalán azazal, mit ön mond az értelem és Isten felől; de az én gondolataim nem fedik az önét. Nem mondom, hogy egyezem, mert e tárgyokról való beszédben gyakran nehéz szabatosan kifejezni gondolatunkat, s szavaink majd igen sokat, majd igen keveset mondhatnak, s ennélfogva soha sem lehet elmondani, hogy a formulázás egy bizonyos módja teljesen megfelel felfogásunknak. De látom, hogy ugyanegy irányban gondolkozunk és érzünk, s ez nekem nagy örömet okoz. E dolgok felől nem gondolkozni lehetetlen; de mindenikünk, akarata ellenére a maga módja szerint gondolkozik. Gondolatainknak a különböző hitvallások módja szerint való formulázása nemcsak hasztalan,

de veszélyes lehet. Lehetséges és szükséges az életre alkalmazható következtetések formulázása, a mint azt Mózes tette: „Ne ölj!” vagy a mint Jézus: „Ne állj ellent a gonoszoknak!” Mindamellett, ismétlem, hogy én ugyancz irányban gondolkodom, s teljesen egyezem önnel, hogy a megértés elérhető az ember tisztasága, alázatossága és szeretete arányában...

...Törekedve Isten a bennem levő isteni lényeg tisztasága, s amaz élet felé, melyért emez itt megtisztult, közvetlenül, valamiképp, biztosabban és megelőlegebben elérem ugy az általános jóllétet, mint saját magán jóllétem, sietség, kétség nélkül és örömmel.

Isten segítsen! . . .

... Atyám, segíts törvényednek teljes alázatosságban, tisztaságban és szeretetben való betöltésére, s arra, hogy találhassam benne az öröm állandó forrását. . . .

... Uram, vezess, taníts engem, jelenj meg bennem. Légy egy velem, vagy semmisíts meg. Nálad nélkül én nem akarok, nem tudok élni. Rajtad kívül nincs élet, oh Atya. . . .

... Szeretek Istenhez fordulni. Ha nem is volna Isten, az üres térhez szólás magában is jó lenne. Ily beszéd mentes a hiúság, öntetszelgés, önérdek mindazon gyöngeségeitől, melytől alig tudunk szabadok lenni, midőn emberekhez beszélünk.

Segíts hát, Atya! . . .

... Készen állani, hogy bolondnak, csalónak tartsanak; tudni, hogy mindenestre annak fognak tartani; bemocskolni kezünket, nem tartva mocskos dolgok megragadásától; és aztán nem tekintélyért élni e világban!: mondani könnyű mindent, de ha valaki megszokta tekintélyért élni s fel akar hagyni vele, semmi sincs miért élnie Istenen kívül. Ez egy „circulus vitiosus”: Ha valaki Istennek él, nem veszi számba az emberek véleményét. Ha nem vesszük számba az emberek véleményét, megtanulunk Istenért élni; egyéb semmi sincs a miért élni. . . .

... Soha egyetlen élő ember sem fogja Isten akaratát teljesen betölteni. De a mért látjuk és tudjuk a teljes betöltés lehetetlenségét, nem következik, hogy előre fogyatékos, részleges betöltésre határozzuk el magunkat — (hisz ez a legközségesebb és rettenetes bűn). Ám, ellenkezőleg, mindig és szakszerűen teljes betöltésre kellene törekednünk. „Első sorban Isten országát keressétek.”

A jó után való vágy nem Isten, hanem csak nyilvánulásainak egyike; egy oldal, melyről Istent látjuk. Isten megnyilatkozik bennem a jóért való vágy által. . . .

... Az emberbe foglalt Isten először törekszik megszabadítani magát azon lény kibővítése, megnagyítása által, a kiből foglalva van; aztán, e lény átléphetlen határoltóságát látva, törekszik szabadítani magát, kiemelkedve belőle s más lényekbe zárulva. . . .

... Az egyén élete nem tudja magába zárni az észszerű lényt, hanem a mint észszerűvé lesz, utat keres amúgy életből való kiemelkedésre.

A keresztény tan azt mutatja, hogy életünk lényege nem külön létünk, hanem Isten, benne foglalva e létünkben. És Isten az emberben ész és szeretet által ismerhető föl.

Mindenek felett, egyéni jóllét utáni vágy, önszeretet csak addig létezik az emberben, míg az okosság föl nem ébredett benne. Mihelyt az okosság fölébredett, világossá lesz az ember előtt, hogy az önmaga jólléteért való vágy, az ő külön létezése, hasztalan; mert jóllét, a külön tehetetlen lény számára valósíthatatlan. Mihelyt az észszerűség megjelenik, lehetővé válik a csupán egyféle jólléteért, az egyetemes jólléteért való vágy; mert egyetemes jóllétben nincs versengés, de egység; nincs halál, de átszállása az életnek. Isten nem maga a szeretet, azonban esztelen lényekben önszeretet által nyilatkozik; eszes lényekben egyetemes szeretet által. . . .

... Mondják, a természet gazdaságos erőivel: a legkisebb munkával a legnagyobb eredményeket éri el. Így van Istennel is. A földön Isten országának megalapítását: egységet, kölcsönös szolgálatot, ellenségeskedés lerontását nem szükséges önmagának Istennek művelnie. Ő az emberbe oltotta észszerűségét, mely szabaddá teszi a szeretetet, s mindent, mit ő kíván, az ember fog megtenni. Isten általunk végzi munkáját. Idő rá nézve nem létezik, vagy csak örökkévalóságban létezik. Észszerű szeretetet plántálva az emberbe, Isten mindent megtett. . . .

... Mi következik abból, ha az ember való énjeként nem külön lényét, hanem a benne élő Istent ismeri el? Először, egy oly ember, öntudatlanul, saját személyes jóléte után vágyva, vagy egyáltalán nem, vagy legalább nem oly buzgalommal fog attól másokat megfosztani. Másodszor elismervén énjeként Istent, ki egyetemes jóllétet kíván, az embernek ugyanazt kell kívánnia. . . .

... Imánk személyes Istenhez van intézve, nem, mivel ő személy (sőt én bizonyosan tudom, hogy nem személy, mert a személyiség határoeltság, Isten pedig határolatlan), hanem mert én vagyok személy. Ha egy darab zöld üveg van szemem előtt, mindent zöldnek látok: másképpen nem láthatom, noha tudom, hogy nem minden zöld. . . .

... Toulából hazajövet gondolkozám: „Én az ő egy része vagyok, bizonyos módon elválasztva más ily részekről. Ő a Minden — az Atya.“ S szeretet érzését éreztem iránta. Most, kivált e pillanatban, képtelen vagyok nemcsak felujtani, de csak emlékezetembe is hívni azt az érzést. És mégis oly örövendetes volt, hogy így szólottam magamban: „Nos, azt hiszem, nem fogok többé semmi új érzést tapasztalni, most pedig egy bámulatos, boldogító új érzést ismertem meg.“ Csakugyan, érzés, ez a szó. . . .

... Mondják, hogy Istent személyként kellene felfogni. Ez nagy tévedés: személyiség határolás. Az ember csak azért érzi magát személynek, mert más személyekkel áll érintkezésben. Ha egyedül lenne, nem lenne személy. E két fogalom: a külvilág (más lények) és saját személyiségünk, különösen határozzák meg egymást. Ha más lények világa nem léteznék, az ember nem birna személyisége öntudatával, sem nem alkotná más lények létezésének lehetőségét. S így az ember, a világban, nem foghatja fel magát másképp, mint személyt.

De hogyan mondhatjuk el Istenről, hogy ő személy? Itt van az antropomorphismus gyökere. Csak annyit mondhatunk Istenről, a mennyit Mohamed és Mózes mondott: hogy „ő Egy.” Ennek daczára Istent illetőleg számról képzetünk nem lehet, s így ez nem azt teszi, hogy ő számszerint egy, hanem, hogy ő egy központosított: nem fogalom, de lény, — az a mit az orthodox „az élő Isten“-nek nevez ellentétben a pantheistikus Istennel; az az a legfőbb szellemi lény, ki mindenben él. Ő *egy* oly értelemben, hogy létezik, olyan lényként, a kihez fordulni lehet; az az, hogy van viszony közöttem a határolt személyiség és a mérhetlen, de létező Isten között.

Mi Istent egyedüli lényként ismerjük, nem ismerhetjük másképp, s mégis egyedüli lényt, a mint áthat mindent, nem tudunk átérteni. Ebben találjuk Isten főképpeni megfoghatatlanságát. Ha Isten nem egy, úgy szétömlik, nem létezővé lesz, ha pedig *Egy*, akkor, akaratumk ellenére, személyként képzeljük, s többé nem a Magasabb Lény, a Minden. És mindezek mellett, hogy ismerjük Istent, hogy támaszkodjunk rá, kényszerítve vagyunk őt úgy fogni fel, mint a ki egyszerre mindent áthat és egy...

... Bizonyára a világ nem olyan, a milyennek mi ismerjük azt. Az ismerés más eszközei más világokat fognak adni. De bármiként is változzék az, a mit világnak nevezünk, hozzá való viszonyunk, — a mint azt mi felfogjuk — kétségtelenül változatlan, arra levén alapítva, a mi bennünk felfog; és a mi felfog, nemcsak bennem, de minden öntudatos életben. Ez a felfogó elem ugyanaz mindenütt, a mindenben és az egyénben. A kettő együtt: Isten maga és az ő ama határolt részecskéje alkotják az én igazi éneket.

Mi azonban ez az Isten, — az örök, végtelen, mindenható; mely halandó, határolt, gyöngé lett? Miért osztotta Isten meg magát? Azt nem tudom, de tudom, hogy ez úgy van, és *hogyan ebben áll az élet*. Minden, mit ismerünk semmi egyéb, mint Istennek hasonló megosztása. Minden, mit világnak tekintünk, csupán e megosztások észlelése, felfogása. A világról való észleletünk az, a mit mi térben és időben anyagnak nevezünk, — a mi isteniségünk határainak és Isten más megosztásainak érintkezése. Születés és halál átmenetek egyik megosztásból a másikba...

... A legszigorúbb és legkövetkezetesebb agnostikus is elismeri Istent, akár óhajtja, akár nem. Nem lehet el nem ismernie, hogy létének s az egész világ létének van valami, rá nézve hozzáférhetlen, értelme, és hogy életének törvénye van, mely törvénynek engedelmessé válik vagy ellenszegül.

Az élet magasabb, az ember előtt végéremelhetetlen, de szükségképpen létező értelmének épp ez elismerésében, s az ember élete törvényének elismerésében áll Isten és Isten akaratának elismerése.

Es Istennek ily megismerése sokkal erősebb a hitnél Istenben, mint Teremtőben, Háromságban, Megváltóban, Uralkodóban, stb.

Ez a hit átadás a homokon a kemény sziklához s ezen való házépités ...

... Az emberek két Istent ismernek: az egyik a kit óhajtanak szolgálatukba hajtani, kívánságaik betöltését könyörögve tőle; a másik Isten az, a kit nekünk kell szolgálnunk, s a kinek akaratára betöltésére kellene irányítanunk minden erőfeszítésünket ...

... Csak az imént, munkám után egyedül találva magam, kérdeztem magamban, mit kellene most tennem, és szabad lévén minden személyes vágytól (kivéve a táplálkozás és alvás testi szükségleteit,) a legélelénkebben éreztem Isten akaratát tudatának érzését, nem szükségelve és nem kívánva semmi egyebet, csupán betöltését annak, mit ő kíván.

Ezt az érzést a nyugodt magányban önmagamhoz intézett e kérdés ébresztette föl: „Ki vagyok én? Mi vagyok én?” S a felelet oly világosan jött önmagától: „Bárki és bármi vagy, valaki küldött téged, valaminek a tevése. Nos, tedd hát!” És oly örömmel, oly jól éreztem Isten akaratával való összefolyásomat ...

... Mi vagyok én itt magamra hagyva e világ közepében? Kihez forduljak? Kitől kérjek feleletet? — Az emberektől?

Ők nem ismernek; ők kinevetnek; ők nem óhajtanak ismerni. Ők azt mondják: „Az eszelősség. Ne törődj vele. Itt a világ s annak vonzalmai — élj!”

Hanem ők nem esálnak meg engem. Én tudom, hogy ők sem hiszik, a mit mondanak. Ők is, miként én, gyötrődnek, s szenvednek a halál félelmétől, egymástól és tőled Uram, kit nem óhajtanak néven szólítani.

Sokáig, én sem szólítottalak téged, s én is azt tettem, a mit ők tesznek. Ismerem ez önesalódást, tudom miként facsarja a szívet, s mily borzasztó a kétségbeesés tüze, mely annak szívében lappang, ki nem szólit tégedet.

Bármennyire törekesznek elfojtani azt, az fel fogja égetni szíveket, a mint az enyémmel tette.

Amde én hozzád szóltam Uram, és szenvedéseim megszüntek. Kétségbeesésem oda lett.

Gyűlölöm gyöngeségemet, keresem útat, s nem esem kétségbe. Érzem közellétedet, érzem segítségedet, mikor a te útat járóm, s bocsánatodat, mikor attól eltévedek.

A te útat tiszta és egyszerű. A te jármod és terhed könnyű, én azonban sokáig a te útaidon kívül tévelyegtem, ifjuságom kárhozatában sokáig büszkén félredobtam minden terhet, megszabadítottam magam minden igától s tudatlanná tettem magam a te útaid követésére és igád s terhed egyaránt nyomasztókká lettek fölöttem, noha tudom, hogy azok jók és könnyűek.

Uram engedj meg ifjuságom tévedéseier, de segíts, hogy viseljem igád oly örömmel, a mint azt fogadom.

DR. GYÖRGY JÁNOS.

Ferencz József püspök évi jelentése a főtanáchoz.

Méltóságos és főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Midőn ezuttal Isten kegyelméből 28-dik évi püspöki jelentésemet megteendő vagyok, mindenek előtt örömömnek kívánok kifejezést adni, hogy azon hazafiui aggodalmaink, a melyek mult évi zsinati főtanácsunk alkalmával, az akkori kormányválságok miatt oly nyomasztólag neheztedek mindnyájunk szívére, elenyésztek. Gróf Tisza István ur Ó nagyméltóságának ministerelnöksége alatt megalakult kormány elég erősnek látszik arra, hogy hazánk nehéz ügyeivel megbirkózzék s azt a fejlődés útján nemzetünk s a többi egyházakkal együtt a mi egyházunk javára és előmenetelére is tovább vezesse. Mert csak állandó kormány tud eredményesen működni. A gyakori kormányváltást úgy tekintem, mint a folytonos költözködést, mely rendszeren kárral, legalább is hátramaradással jár.

Tisztülnkből kifolyólag f. évi ápr. 29.-én tisztelegtünk Mtgs. Daniel Gábor főgondnok ur elnöktársammal egyházunk nevében a miniszerelnök urnál, ugyanekkor személyesen átadván azt a felterjesztést, a melyben E. K. Tanácsunk az 1848. évi XX. t.-cz. alapján egyházunk és iskoláink szükségleteire igényelt állami dotatióért folyamodott, szóval is megkérve a miniszerelnök urat, hogy más egyházak hasonló kérésével méltóztassék a mi egyházunk folyamodását is nagybecsü figyelmére méltatni. Ezt követőleg május 3.-án tisztelegtünk dr. Berzeviczy Albert, vallás- és közoktatásügyi miniszer urnál is. E. K. Tanácsunk e felterjesztésének egy második példányát szintén hasonló kéréssel átnyújtván. Mindkét helyen a legjobb indulattal fogadtattunk. S nincs okunk kételkedni abban, hogy a mi egyházunk folyamodását is hasonló elbánásban fogja részesíteni a kormány,